

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1966.1.04>

H. PIIRIMÄE

VEENE-ROOTSI VILJAKAUBANDUSEST XVII SAJANDIL

XVII sajandi Baltimaade kaubanduse arvukate ja keerukate probleemide seas on üheks enam uurituks kahtlemata viljakaubandus. Nii avaldas alles võrdlemisi hiljuti selles küsimuses põhjaliku monograafia Arnold Soom,¹ varasematest käsitlustest on suurelt osalt sellele probleemile pühendatud O. Liivi üks monograafiaid² ning Euroopa üldise viljakaubanduse ajaloo raames käsitleb seda probleemi W. Naudé³. Kõnesolevat küsimust puudutavad ka paljud kaubandusalased eriuurimused,⁴ kuid sellele vaatamata esineb selle küsimuse uurimises veel küllaltki olulisi lünki.

Seoses Baltimaade teraviljamajanduse probleemide teravamalt päevakorrade tõusmisega, tänu sellele suurele tööle, mida on teinud Eesti NSV agraarajaloo uurijad XVI—XIX sajandi agraarsuhete ja maaviljeluse küsimuste selgitamiseks, on üles kerkinud mitmeid probleeme ka XVII—XVIII sajandi teraviljakaubanduse alalt, mis nõuavad edasist uurimist. Võiks oodata, et kaubandusajaloo küsimuste selgitamine pakub mõningaid pidepunkte ka mõnede nende agraarajaloo probleemide lahendamiseks.

Üheks niisuguseks kaubandusajaloo probleemiks, mis puudutab vilja väljaveo suurust Eesti- ja Liivimaalt ning aitab kaudselt selgitada kogu teraviljatoodangu ja mõisa- ning talumajanduse kaubalisuse küsimust, on Vene-Rootsi viljakaubandus XVII sajandil. Selle probleemi piirides puudub siiani selgus, niisugusteski küsimustes, nagu see, kas vilja veeti ainult Venemaalt Baltikumi ja siitkaudu Lääne-Euroopasse või toimus viljakaubandus ka vastupidises suunas, kui suured olid need viljakogused; kustkaudu toimus Vene-Rootsi viljakaubandus jne. Mõningate täiendavate andmete esitamine neis küsimustes ongi käesoleva artikli ülesandeks.

Baltimaade viljakaubanduse kohta kirjutatud värskema ja põhjalikuma monograafia autor A. Soom märgib, et teatud osa Riiaist, Narvast ja Nevanlinnast (Nyenist) eks-

¹ A. Soom, *Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert*. Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, historiska serien 8, Stockholm, 1961.

² O. Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebiets am Ausgang des XVII. Jahrhunderts*, I. Allgemeiner Überblick, Getreideproduktion und Getreidehandel. Opetatud Eesti Seltsi toimetused XXVII, Tartu, 1935.

³ W. Naudé, *Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten von 13. bis zum 18. Jahrhundert*, als Einleitung in die Preussische Getreidehandelspolitik. Berlin, 1898.

⁴ G. Jensch, *Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert*. Ein Beitrag zur livländischen Wirtschaftsgeschichte in schwedischer Zeit. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, hrsg. von der Gesellschaft für Geschichts- und Altertumskunde zu Riga, 24. Bd., 2. H. Riga, 1930, lk. 49—146; E. Dunsdorff, *Der Aussenhandel Rigas im 17. Jahrhundert*. *Conventus Primus Historicorum Balticoorum. Rigae*, 1938, lk. 457—486; A. Soom, *Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636—1653*. Tartu, 1940; H. Piirimäe, *Kaubanduse küsimused Vene-Rootsi suhetes 1661.—1700. a.* Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, nr. 113. Tartu, 1961, lk. 54—55; X. A. Пийримяэ, *Состав, объем и распределение русского вывоза в 1661—1700 гг. через шведские владения в Прибалтике на примере торговли г. Нарвы*. Скандинавский сборник, V. Таллин, 1962, lk. 78—86.

poridud teraviljast pärines tavaliselt ka Venemaalt, Valgevenest, Leedust, Poolast ja Kuramaalt, kuid rõhutab samas, et allikad ei võimalda seda vilja eristada Baltimaade viljast.⁵ Sama teed on pidanud minema ka Rootsi ajaloolane A. Attman XVI sajandi Vene turu uurimisel⁶ ja teised uurijad⁷.

Ometi oli teraviljakaubandusel XVII sajandil üsna oluline erinevus teiste kaubandusharudega võrreldes: ta ei olnud Venemaal vaba, vaid oli tsaari, s. o. ka riigi monopoliks. See asjaolu on jätnud mõningaid jälgi allikatesse, mis võimaldavad saada selgust ka viljakoguste suuruselt. Kui me teiste kaupade puhul enamasti ei suuda jälgida üksikute vene või rootsi kaupmeeste poolt üle piiri toodud koguseid, siis teraviljaostud kajastuvad Venemaa Saadikute Prikaasis peetud Vene-Rootsi diplomaatiliste läbirääkimiste kohta säilinud materjalides ja prikaasi kirjavahetuses. NSV Liidu Riiklikus Vanade Aktide Keskarhiivis (ЦГАДА) leiduvad Saadikute Prikaasi dokumentaalsed materjalid moodustavadki põhiosa käesoleva artikli kirjutamisel kasutatud allikatest.⁸

Üldiselt on tuntud tõsiasi, et juba Hansa kaubandusliku tegevuse õitseajal vedasid Liivi- ja Eestimaa linnad Novgorodist vilja Põhja- ja Kesk-Euroopasse. Seejuures rõhutatakse aga, et see toimus väikesel hulgal.⁹ Veel XVI sajandil, millal oli juba olemas teatud seos Venemaa kohalike turgude vahel viljakaubanduses¹⁰ ja vilja väljavedu võis toimuda senisest kaugematesse piirkondadesse, oli viljaeksport välismaale äärmiselt tühine ega etendanud üldises kaubanduslikus bilansis märgatavat osa.¹¹

Samal ajal on aga küllalt andmeid ka viljakaubandusest vastupidises suunas. Nii on Novgorodi kohta juba alates XIII sajandi esimesest poolest ja Pihkva kohta alates XV sajandi algusest andmeid, et neisse vilja Baltikumist sisse veeti, eriti ikaldusaastatel ja seoses sõja laastamistega.¹² Paljud Hansa ajaloo uurijad, eeskätt L. K. Goetz¹³, on aga nõukogude ajaloolase A. Horoškevitši¹⁴ arvates vilja sissevedu Novgorodi üle hinnanud. Vilja väljavedu Baltikumist Venemaale toimus ordumeistrite poolt tehtud takistustele vaatamata.

XVII sajandil püüti nii Baltikumist kui ka Venemaal vilja väljavedu vastastikku takistada. Eriti range kord valitses viljakaubanduse alal Venemaal, kus vilja väljaveoks oli vaja tsaari eriluba. Vilja väljavedu püüti tõkestada või vähemalt piirata selleks, et vältida leivapuudust ja viljahindade kõrgele kruvimist kaupmeeste poolt, sest kõrged vilja- ja leivahinnad tekitasid rahva seas rahulolematust ja ähvardasid kaasa tuua uusi ülestõuse. Seost vilja väljaveo, viljahindade tõusu ja klassivõitluse teravnemise vahel on valitseva klassi liikmed selgesti tunnetanud. Nii esitas «võõrnik» Semjon Gavrilov 31. jaanuaril 1685 tsaarile kaebuse vilja salajase väljaveo kohta Novgorodi alalt ja meenutas seoses sellega, et kui möödunud aastatel Novgorodis oli okolnitšiks vürst F. A. Hilkov, lasknud too vilja vedada «Rootsi piiri taha ja sellest tekkis Suur-Novgorodis mäss (ülestõus — H. P.) ja valati palju verd».¹⁵ Semjon Gavrilov ja ta vend olevat sel puhul lihtrahva poolt läbi pektud ning nende majad paljaks röövitud.

⁵ A. Soom, *Der baltische Getreidehandel*, lk. 13 ja 14.

⁶ A. Attman, *Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik*. Lund, 1944.

⁷ G. Jensch, *Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert*, lk. 132 ja 133.

⁸ ЦГАДА, ф. 96 (Сношения России со Швецией); Osa vastavaid dokumente on avaldatud ka publikatsioonis *Русско-шведские экономические отношения в XVII веке. Сборник документов. Составители М. Б. Давыдова, И. П. Шаскольский, А. И. Юхт*, отв. ред. М. П. Вяткин, И. Н. Фирсов. М.-Л., 1960.

⁹ W. Naudé, *Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten*, lk. 409, 233.

¹⁰ А. Г. Маньков, *Движение и география хлебных цен в Русском государстве XVI в. Исторические записки № 28*, 1949, lk. 145.

¹¹ С. В. Бахрушин, *Предпосылки «Всероссийского рынка» в XVI в. Ученые записки Московского государственного университета*, вып. 87, 1946, lk. 58; Б. Д. Греков, *Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века*, кн. II. М., 1954, lk. 9.

¹² А. А. Хорошкевич, *Торговля Великого Новгорода в XIV—XV веках*. М., 1963, lk. 320—322.

¹³ L. K. Goetz, *Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters*. Lübeck, 1922, lk. 326—327.

¹⁴ А. А. Хорошкевич, *Торговля Великого Новгорода*, lk. 320.

¹⁵ *Русско-шведские экономические отношения в XVII веке*, lk. 463.

Ilmselt on siin jutt Novgorodi ülestõusust 1650. aastal. Samuti on ka näiteks 1650. aastal toimunud Pihkva ülestõusu ajendiks olnud kõrged viljahinnad ja leivapuudus, mille põhjuseks ikalduse kõrval oli ulatuslik vilja väljavedu Rootsi valdustesse.¹⁶

XVI ja XVII sajandi vahetusel (aastatel 1599—1600) on andmeid mõningate viljaguste väljaveo kohta Venemaalt läbi Narva ja Ivangorodi,¹⁷ kuid järgnevatel aastatel, s. o. XVII sajandi algusest kuni Stolbovo rahuni 1617. aastal, saab vaevalt juttu olla Vene-Rootsi viljakaubandusest, sest Rootsi-Poola sõjad Baltikumis ning Poola interventsioon mõjusid mõlema poole majanduselule halvavalt ning takistasid kaubanduslikku läbikäimist. 1609. aasta Viiburi lepingu alusel saatsid ka Rootsi feodaalid oma väed Venemaale, kus nad pärast üürikest koostööd võitluses poolakate vastu alustasid avalikku sõjalist interventsiooni. Novgorodi bojaaride ja kaupmeeste reetlikkust kasutades õnnestus rootslastel Novgorodis ajutiselt oma võimu kindlustada (1612. a. lubasid Novgorodi bojaarid ja kaupmehed Rootsi printsi Karl Filipi Vene troonile valida ja andsidki 1613. a. talle truudusvande), mis võimaldas järgnevatel aastatel ka mõningate Vene kaupade sissevedu Baltikumi, kuid sõjas laastatud ja kurnatud maalt ei olnud võimalik vilja välja vedada. Venemaale lähima Baltikumi sadama Narva kui ühe kõige olulisema Vene transiitkaubanduse keskuse kaudu ei toimunud 1612. ja 1616. aastal vilja väljavedu, nagu näitavad tolliraamatud.¹⁸ 1613. aasta Narva tolliraamatu andmeil on Venemaalt Narva toodud vaid 20 tündrit rukist,¹⁹ mida võib lugeda juhuslikuks üksikseigaks. 1609. aastal Venemaalt Tallinna toodud kaupade seas ei esine üldse teravilja.²⁰

Pärast Stolbovo rahu toimus Vene-Rootsi kaubanduse elavnemine ja areng. Vilja väljavedu Venemaalt jäi aga keelatuks. 1625. aastal või 1626. aasta alguses (7133. a. Venemaal kasutatava ajaarvamise järgi)²¹ saab Novgorodi vojevood I. I. Odojevski tsaari ukaasi, millega rangelt keelatakse talupoegadel vilja müük välismaale.²² Järgnevail aastail on vilja salakaubana teatud kogustes siiski välja veetud. Nii kaebasid Laadoga streletsid, kasakad ja suurtükiväelased tsaarile, et Laadoga kaupmehed ning Olonetsi ja Serma elanikud olevat tsaari ukaasi rikkudes Novgorodi ja Laadoga maakondades, Oonega-tagusel alal ja Lapi pogostides vilja üles ostnud ning viinud seda müügile saksa linnadesse.²³ Samuti olevat Novgorodi alalt vilja välja vedanud välismaa kaupmehed. 28. veebruaril 1628 saadetakse tsaari nimel range korraldus, millega keeldu korratatakse, kästakse korraldada vali juurdlus ning süüdlasi karistada nuudi ja vanglaga.²⁴

Baltimaade ajaloo seisukohalt huvitab meid esijoones, milliseid linnu on mõeldud nende eespool nimetatud «saksa linnade» all. Teatavasti oli tol ajal mõiste «sakslane» välismaalase sünonüümiks ning «saksa linnadeks» nimetati üldse piiritaguseid linnu, kaasa arvatud ka Rootsi ja Soome linnad. Igal juhul ei ole meil käesoleval korral alust väita, nagu oleks see vili veetud Narva, Tallinna või Tartu, kus tol ajal oli valdavalt saksa elanikkond. Otsustades vilja ostjate päritolu ja tavalise tegevusala järgi, võib üsna suure kindlusega oletada, et see vili veeti Karjalasse, Soome ja võimalik, et sealtkaudu ka Rootsi. Ei ole võimatu, et väiksemad viljakogused jõudsid ka Narva. On silmatorkav, et

¹⁶ К. Якубов, Россия и Швеция в первой половине XVII века. Сборник материалов из Московского главного архива Министерства иностранных дел и Шведского государственного архива и касающиеся взаимных отношений России и Швеции в 1616—1651. М., 1897, lk. 303—354.

¹⁷ И. И. Смирнов, Новые материалы о вывозе хлеба из России (конец XVI в.). «Вопросы истории» 1961, № 4, lk. 210—214.

¹⁸ RAKA (= Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv), f. 278, nim. 1, s.-ü. XXIV—69, l. 20, s.-ü. XXIV—70, l. 32.

¹⁹ Sealsamas, s.-ü. XXIV—69, l. 134.

²⁰ E. Blumfeldt, Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629. «Ajalooline Ajakiri» 1935, lk. 60 ja 61.

²¹ Venemaal algas uus aasta 1. märtsil. Käesolevas töös on aastate ümberarvutamisel, kui kuupäev puudub, aastaarv märgitud aasta põhiosa järgi.

²² Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 38.

²³ Sealsamas.

²⁴ Sealsamas, lk. 38 ja 39.

kaebuses ei märgita Novgorodi ja Pihkva ega Eesti- ja Liivimaa naabruses asuvate väiksemate linnade ja asulate kaupmehi, kellel olid tihedad sidemed just Eesti- ja Liivimaa. Ilmselt kõneleb see sellest, et ukaasi rikkumisi esines just Novgorodi vojevoodkonna kaugemas loodeservas, s. o. Karjala ja Soome aladega piirnevail mail.

Viljakaubandus oli suuremas ulatuses võimalik eeskätt riiklike ostude näol, kui selleks saadi tsaarilt vastav luba. Muide, sellise loa andmine oli suureks majanduslikuks soodustuseks, sest vene vili oli Lääne-Euroopa hindadega võrreldes odav ja tema edasimüügist saadi sageli suurt vaheltkasu. Eriti suur nõudmine vilja järele valitses Amsterdami turul, mis oli kujunenud Euroopa viljaturu keskuseks ja mille öitseng alates XV sajandist põhineski peamiselt viljakaubandusel.²⁵

Suurtes kogustes müüs Venemaa vilja Rootsile ja ka Taanile Kolmekümneaastase sõja ajal, millal see oli neile riikidele tõhusaks abiks võitluses Saksa-Rooma keisri ja Katoliikliku Liiga sõjavägede vastu Saksamaal. B. Poršnevi arvestuste järgi ei olnud see abi väiksem sellest ulatuslikust abist, mida Rootsi sai rahaliste subsideerimiste näol Prantsusmaalt.²⁶

Vene-Rootsi läbirääkimised viljaostmiseks Venemaalt algasid 20. detsembril 1627, millal Rootsi kuningas Gustav II Adolf pöördus Vene tsaari Mihhail Fjodoroviči poole palvega lubada osta Venemaalt 10–12 laevatäit vilja.²⁷ Kirjas Novgorodi vojevoodile I. I. Odojevskile 10. märtsist 1628, milles nõutakse vilja väljavedajate karmi karistamist, teatab Saadikute Prikaas tsaari nimel, et tsaar ja patriarh Filaret, kes tol ajal oli Vene välispoliitika tegelikuks juhiks, on otsustanud Rootsile ja Taanile tollita vilja müüa.²⁸ Vojevoodile aga ei anta selles kirjas veel mingeid konkreetseid juhendeid vilja müümiseks ega märgita osta lubatud vilja hulkagi, vaid rõhutatakse pikas seletuses võitlust salakaubanduse vastu. Järgnevalt lubatakse Rootsi kuninga volinikul Beckmanil ja kahel hollandlasel — Peter de la Dahlil ja Julius Wilkensil — kokku osta «Rootsi kuninga jaoks» 36 000 setvertit²⁹ vilja privilegeeritud tingimustel.³⁰

12. jaanuaril 1629 saabuvad Rootsist Moskvasse Rootsi saadikud A. Monier ja J. Bernhardt,³¹ kes sama aasta märtsi lõpul peavad seal läbirääkimisi 50 000 setverti vilja ja teiste toiduainete ostmiseks.³² Nende läbirääkimiste tulemusena lubataksegi Rootsil osta Venemaalt tollita igal aastal 50 000 setvertit vilja, et Rootsi võiks «vastu seista» Rooma paavstile ja Saksa-Rooma keisrile.³³

Baltimaade ajaloo seisukohalt huvitab meid küsimus, kustkaudu Venemaalt ostetud vili välja veeti. Nagu selgub Rootsi saadikute A. Monieri ja J. Bernhardti kirjast Saadikute Prikaasile 31. märtsist 1629, oli Rootsi kuningal algul mõte osta see rukis Laadoga järve mailt, kust seda oleks kerge olnud Läänemere kaudu välja vedada.³⁴ Kuna aga

²⁵ W. Naudé, Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten ..., lk. 333, 349 ja 350; Э. Бааш, История экономического развития Голландии в XVI—XVIII веках. М., 1949, lk. 247, 257 ja 258.

²⁶ Б. Ф. Поршнев, Русские субсидии Швеции во время Тридцатилетней войны. «Известия Академии наук СССР — Серия истории и философии» 1945, № 5, lk. 338 ja 339.

²⁷ Sealsamas, lk. 327.

²⁸ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 39 ja 40.

²⁹ 1 setvert = 209,91 liitrit. Tavalises arvestuses on 1 last ehk säilitis 19–20 setvertit.

³⁰ Б. Ф. Поршнев, Русские субсидии..., lk. 327; vt. ka Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 47.

³¹ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 41 ja 42.

³² Sealsamas, lk. 43 ja 44.

³³ Sealsamas, lk. 44. Põhjustest, miks Venemaa Kolmekümneaastases sõjas majanduslikult ja poliitiliselt Habsburgide-vastast koalitsiooni toetas vt. ka В. Ф. Поршнев, Густаф Адольф и подготовка Смоленской войны. «Вопросы истории» 1947, № 1, lk. 53–82; Б. Ф. Поршнев, Борьба вокруг шведско-русского союза в 1631–1632. Скандинавский сборник I. Таллин, 1956, lk. 11–71; Б. Ф. Поршнев, Московское государство и вступление Швеции в Тридцатилетнюю войну. «Исторический журнал» 1945, № 3, lk. 3–20; Б. Ф. Поршнев, Политические отношения Западной и Восточной Европы в 30-летней войне. «Вопросы истории» 1960, № 10, lk. 56–75.

³⁴ ЦГАДА, ф. 96, 1629 г., стб. 2, ч. II, л. 362.

sellest midagi välja ei tulnud, kavatsesid rootslased osta lubatud vilja Arhangelskist. Eelmise aasta soodsate hindade tagamiseks paluvad nad aga, et Arhangelskis mitte kellelgi teisel ei lubataks vilja osta ega laevale laadida, kuni Rootsile lubatud 50 000 setvertit koos on.³⁵

Viljaostuga Arhangelski ümbrusest ja selle sinna vedamisega nõustutakse.³⁶ Hinna kohta aga öeldi, et vilja müüakse selle hinnaga, nagu see parajasti on.³⁷

Peale Arhangelski on Rootsi kaupmehed ostnud Kolmekümneaastase sõja ajal Venemaal vilja ka teistest kohtadest. Kuna selleks oli alati vaja eriluba, on need kohad allikate järgi jälgitavad. Selgub, et Arhangelski kõrval oli teiseks tähtsamaks ostukohaks Vologda. Nii osteti 1628. aastal Rootsile müüdüd vilja kogusest 1600 setvertit Vologdast sealse kaalu³⁸ järgi.³⁹ Kuid seegi vili veeti välja Arhangelski kaudu, milleks Rootsi saadikud A. Monier ja J. Bernhardt oma kirjas 17. aprillist 1629 luba paluvad.⁴⁰ Juba 20. aprillil 1629 saatis Saadikute Prikaas vastava korralduse Vologda vojevoodile B. Hilkovile.⁴¹ Ka järgneval paaril aastal lubati Rootsi võimudel Vologdast vilja osta.

1630. aastal palusid rootslased luba 50 000 setverti vilja ostmiseks ka Jaroslavlist, Kostromast ja Galitšist.⁴² Kas ost kõigist nendest kohtadest toimus, ei ole teada. Kindlad andmed seekordse ostu kohta on vaid Jaroslavlist, kusjuures ka siit ostetud vili veeti välja Arhangelski kaudu.⁴³ Torkab silma, et vilja ei müüdüd Novgorodi ja Pihkva alalt, mis piirnevad Eesti- ja Liivimaaga. Põhjuseks on ilmselt asjaolu, et need alad paistsid rohkem silma lina- ja kanepi- kui teraviljakasvatusega.

Algusest peale tekkis Rootsi esindajatel raskusi lubatud vilja kokkuostmisel. Juba 1628. ja 1629. aastal⁴⁴ jäi Vologdast ostmata 1628. aastal lubatud 11 000 setvertist 4228 setvertit, seega suudeti osta vaid 6772 setvertit.⁴⁵ Üldse aga osteti 1628. aastal lubatud 36 000 setvertist Rootsi esindajate poolt kokku vaid 20 929 setvertit, ostmata on seega jäänud 15 071 setvertit.⁴⁶ 17. veebruaril 1630 tsaarile üleantud kirjas kaebab Rootsi saadik A. Monier, et kuna kõigil lubati vilja kokku osta ja välja vedada, siis muutus leivavili kalliks ja Rootsi jaoks õnnestus seda 1629. aastal 50 000 setverti asemel kokku osta ainult 23 000 setvertit.⁴⁷ Seoses sellega olevat 4 laeva pidanud tühjalt tagasi minema ja Rootsi riik olevat saanud kahju 8000 rubla. Järgmisel päeval Saadikute Prikaasis toimunud kõneluses teravdas ta värve veelgi ning väitis, et kokku on suudetud osta ainult 22 000 setvertit, et pooled laevad on pidanud tagasi minema ja et Rootsi riigi kahju olevat 9000 rubla.⁴⁸ Tegelikult suudeti kokku osta 23 348 setvertit. Arvestades seda, et eelmise aasta puudujääkide arvel lubati täiendavaid oste, on Saadikute Prikaasi andmeil jäänud rootslastel ostmata 47 722 setvertit.⁴⁹

1630. aastal Rootsi kuningale osta lubatud 75 000 setvertist rukkist ja 8000 setvertist hirsitangudest suudeti kokku saada ja Arhangelski kaudu välja vedada vaid 12 400 setvertit.⁵⁰

Need puudujäägid ei ole tingitud Vene keskvoimu poliitikast ega ka vojevoodide poolt tehtud takistustest. Otse vastupidi, Vene võimude poolt püüti teha kõik, et

³⁵ Sealsamas, l. 363.

³⁶ Sealsamas, l. 286.

³⁷ Sealsamas, l. 288.

³⁸ Moskva ja Vologda kaalu erinevus oli XVII sajandil üsna tunduv, 2:1. Saadikute Prikaasis tehtud ümberavutuse järgi võrdus 1600 Vologda setvertit 3200 Moskva setvertile. (Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 55.)

³⁹ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 47.

⁴⁰ Sealsamas.

⁴¹ Sealsamas, lk. 55.

⁴² Sealsamas, lk. 64.

⁴³ Sealsamas, lk. 70 ja 71.

⁴⁴ Täpsemalt 1. märtsist 1628 kuni 28. veebruarini 1630.

⁴⁵ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 56.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 87.

⁴⁷ ЦГАДА, ф. 96, 1630 г., стб. 2, л. 141; D. Norrman, Gustav Adolfs politik mot Ryssland och Polen under Tyska kriget (1630—1632). Uppsala, 1943, lk. 15.

⁴⁸ ЦГАДА, ф. 96, 1630 г., стб. 2, л. 154.

⁴⁹ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 72.

⁵⁰ Sealsamas, lk. 72 ja 73.

Rootsile lubatud vilja tõepoolest kokku saada ja seejuures soodsatel tingimustel. Eelmiste aastate puudujääkide arvel on pidevalt suurendatud iga-aastasi lubatud müügivilja koguseid. Rootsi saadiku A. Monieri kaebuse alusel Arhangeliski vojevoodi Dementi Pogožei peale, kes olevat kõigil lubanud vilja kokku osta, antakse korraldus vojevoodi arreteerimiseks ja pristavi saatel aheldatuna Moskva toomiseks.⁵¹

Vilja kokkuostu ettenähtud kogustes takistas lihtsalt Venemaa põllumajanduse nõrk kandejõud. XVII sajandi feodaal-pärisorjuslik põllumajandus ei suutnud toota nii palju vilja müügiks, pealegi, kui seni vilja müük välismaale oli pidevalt keelatud olnud.

Üldse müüs Venemaa «Rootsi kuninga jaoks» ajavahemikul 1628—1633 Saadikute Prikaasis tehtud kokkuvõtete kohaselt 332 305 setvertit.⁵² B. Poršnevi ilmselt veelgi täpsemate arvutuste järgi on müüdnud 332 302,75 setvertit ehk 17 490 lasti.⁵³ Sellele kogusele lisanduvad mõned eraostud. Nii on Rootsi saadik A. Monier, kes seoses vilja-ostudega käis Venemaal kolm korda läbirääkimisi pidamas, 1630. aastal palunud luba Venemaalt endale 3500 setvertit vilja osta. Ta sai selle loa ja ostis ka vilja kokku.⁵⁴ Koos tema ostuga märgitaksegi Saadikute Prikaasis Rootsile müüdnud vilja koguseks 335 000 setvertit.⁵⁵

Vilja kokkuostu alad on määranud ka tema väljaveo koha: kogu see vili veeti nimelt välja Arhangeliski kaudu ega puudutanud seega Baltimaade teraviljakaubandust.

Vene riigi kahju saamata jäänud tollide arvel hinnati sel puhul Saadikute Prikaasis 11 627 rublale 26 altõnile⁵⁶ 2½ dengale, Arhangeliski linna kahju oli üle 30 000 rubla,⁵⁷ Rootsi riik aga sai selle vilja edasimüügist B. Poršnevi hinnangu kohaselt 2 408 788 riigitaalrit puhaskasumit.⁵⁸ Rootsi ajaloolane L. Ekholm loeb seda küll liialduseks ja hindab Rootsi riigi puhaskasu Vene viljaostudest aastail 1628—1633 ainult 160 000 riigitaalrile.⁵⁹

Pärast 1633. aastat lõpetati vilja müümine Rootsile seoses Vene-Poola sõjaga.⁶⁰ Järgnevatel aastail pöördus Rootsi korduvalt Venemaa poole palvega, et saada luba teravilja ostudeks. Need palved aga jäid rahuldamata. 6. oktoobril 1634 andis Saadikute Prikaas eitava vastuse Rootsi saadiku Ph. Scheidingi ja ta kaaslaste kirjale viljaostuloo saamiseks.⁶¹ 9. augustil 1636 pöördus kuninganna Kristiina eestkostevalitsus tsaar Mihhail Fjodoroviitši poole palvega lubada Venemaalt vilja osta.⁶² Kuna see ei olnud aga Venemaale kasulik, ei antud talle selleks luba.

Uuesti kerkib Venemaalt Rootsile vilja ostmise päevakorrale 1649. aastal. Stokholmis 14. juunist kuni 19. oktoobrini peetud läbirääkimiste tulemusena lahendati üks teravamaid vaidlusküsimusi Vene-Rootsi suhetes XVII sajandi 30.—40-ndail aastail. See puudutas nimelt Karjala ja Ingerimaa talupoegi, kes olid pagenuid Venemaale pärast seda, kui need alad XVII saj. algul olid läinud Rootsi valdusse.⁶³ 1649. aastal sõlmitud kokkuleppe kohaselt kohustus Venemaa nende pagenuid talupoegade eest maksma 190 000 rubla

⁵¹ Sealsamas, lk. 66.

⁵² Sealsamas, lk. 90.

⁵³ Б. Ф. Поршневу, Русские субсидии, lk. 336.

⁵⁴ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 73.

⁵⁵ Sealsamas, lk. 90.

⁵⁶ 1 altõn = 3 kopikat, 1 rbl. = 200 dengat.

⁵⁷ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 73.

⁵⁸ Б. Ф. Поршневу, Русские субсидии, lk. 336. Nominaalselt võrdus XVII sajandil 1 riigitaalrile 50 kopikale. Reaalne vahetuskursus kõikus XVII sajandi esimesel poolel 45—57 kopika vahel.

⁵⁹ A. Loit, Sverige och Östersjöhandeln under 1600-talet. Översigt över nyare litteratur. «Historisk Tidskrift» [Stockholm] 1964, № 3, lk. 308.

⁶⁰ ЦГАДА, ф. 96, 1634 г., стб. 5, л. 54—60.

⁶¹ Sealsamas, стб. 7, л. 198.

⁶² Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 107 ja 108.

⁶³ В. lähemalt С. С. Гадзьядский, Борьба русских людей Ижорской земли в XVII веке против иноземного владычества. Исторические записки № 16, 1945, lk. 14—57.

kompensatsiooni,⁶⁴ millest osa tuli tasuda viljaga. Rootsi valitsusel lubati osta 12 000 setvertit rukist hinnaga, mida sel ajal nõuti Pihkva turul.

Veel samal aastal saadeti Rootsi saadikuna Venemaale 190 000 rubla suurust rahasummat vastu võtma Johann de Rodes, kellele kaasaantud kirjas 30. oktoobrist 1649 kuninganna Kristiina palub tsaarilt luba osta Novgorodi ja Pihkva alalt 30 000 setvertit rukist ja vedada see välja Liivimaa⁶⁵ ja Ingerimaa kaudu.⁶⁶ Uues kirjas 17. novembrist 1649 palub kuninganna luba lisaks sellele osta veel 5000 lasti (s. o. 100 000 setvertit) rukist väljavedamiseks Arhangelski kaudu, põhjendades seda ikaldusega Rootsis ja vajadusega toita Kolmekümneaastase sõja lõpu puhul Saksamaalt tagasi saabuvaid sõdureid.⁶⁷ Alates 15. jaanuarist 1650 peab J. de Rodes samas küsimuses läbirääkimisi Moskvas Saadikute Prikaasis.⁶⁸ 22. jaanuaril küsib ta 30 000 setverti rukki asemel luba osta 10 000 setvertit rukist ning 10 000 setvertit otra ja kaera.⁶⁹ Talle vastatakse aga, et vilja kokkuost Novgorodi ja Pihkva alalt ei ole võimalik, kuid lubatakse müüa 10 000 setvertit rukist riigi ladudest. Palve 5000 lasti⁷⁰ väljavedamiseks Arhangelski kaudu lükatakse aga ilma pikemata tagasi.⁷¹ Vastavalt sellele kokkuleppele saadeti 14. veebruaril 1650 Saadikute Prikaasist Pihkva vojevoodile N. S. Sobakinile korraldus, et ta pagenud talupoegade eest makstava kompensatsiooni arvel annaks Pihkva viljaladudest Rootsi alamale Lorens (Login) Numensile turuhinnaga 10 000 setvertit rukist.⁷² Lorens Numens oli tuntud Narva kaupmees, kes ostetud vilja tõi Pihkvast kindlasti Narva. See on tegelikult esimene ja ainuke teada olev juhtum, et Vene riigilt ostetud vili veeti Baltimaale.

1650. aasta talvel viibis Moskvas Rootsi alam D. Emfiler, kellel oli ülesandeks osta rukist Rootsi «kuningannale ja ta alamatele».⁷³ See operatsioon aga nurjus, kuna tsaari poolt määratud rukkiahind osutus liiga kõrgeks. Oma palves läbisõiduloo saamiseks Novgorodi ja Pihkva kaudu Rootsi⁷⁴ märgib D. Emfiler takistusena ainult seda asjaolu, millest võib järeldada, et ta sai loa vilja ostmiseks.

Samal ajal on aga mitmed viljaostu eesmärgil Venemaale saabunud kaupmehed ilma luba andmata tagasi saadetud. Nii kirjutab Novgorodi vojevood F. A. Hilkov 1650. aastal Saadikute Prikaasile, et Nevanlinnast on tulnud bürgermeister Andreas (Andrei) Piper, raehärra Jakob Relingk ja tolliülem Daniel Möller (Danil Meller), kes paluvad luba osta 1000 setvertit rukist.⁷⁵ Vojevood pole julgenud neile ilma tsaari ukaasita vilja müüa ja küsib nõu Saadikute Prikaasilt. Sealt saadetud vastuses kiidetakse heaks, et ta ei ole lubanud vilja müüa.⁷⁶

Paaril järgmisel aastal on Venemaalt Rootsile siiski teatud kogustes vilja müüud. 18. novembril 1651 palub kuninganna Kristiina müüa 2000 lasti (40 000 setvertit) rukist Rootsi alamale Peter Terreusele.⁷⁷ Selle kirja esitas Saadikute Prikaasis J. de Rodes 11. veebruaril 1652. 16. veebruaril käskis tsaar selle palve osalt rahuldada ja müüa Arhangelskist 20 000 setvertit rukist (s. o. pool palutud kogusest) turuhinnaga. Et see ost ka tõepoolest toimus, selgub Rootsi kuninganna kirjast sama aasta 31. maist, milles palu-

⁶⁴ Очерки истории СССР. Период феодализма XVII века, lk. 250; М. Н. Тихомиров, Псковское восстание 1650 года. М.-Л., 1935, lk. 43; А. С. Кан, Стокгольмский договор 1649 г. Скандинавский сборник, I. Таллин, 1956, lk. 114.

⁶⁵ Liivimaa on mõeldud ilmselt laiemas, s. o. Vana-Liivimaa ulatuses.

⁶⁶ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 161—163.

⁶⁷ Sealsamas, lk. 164 ja 165.

⁶⁸ Sealsamas, lk. 166—171.

⁶⁹ Sealsamas, lk. 169.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 168.

⁷¹ Sealsamas, lk. 170.

⁷² Sealsamas, lk. 173.

⁷³ ЦГАДА, ф. 96, 1650 г., стб. 1, л. 139.

⁷⁴ Läbisõiduloo sai ta 7. märtsil 1650. (Vt. sealsamas, l. 139 p. (=pöördel).)

⁷⁵ Sealsamas, l. 72 ja 73.

⁷⁶ Sealsamas, l. 73 p.

⁷⁷ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 176.

takse luba 1000 lasti (20 000 setvertit) väljavedamiseks Arhangelskist,⁷⁸ ja Saadikute Priikaasist 14. juulil 1652 väljasaadetud korraldusest müüa see vili riiklikest ladudest ning lubada tollivabalt välja vedada.⁷⁹

Sellega lõppeski riiklik viljamüük Rootsile. Erakaubandus sel alal jäi aga endiselt keelatuks. J. de Rodes, keda võib pidada XVII sajandi 40.—50-ndate aastate Vene ja Baltimaade kaubanduse heaks tundjaks,⁸⁰ rõhutab oma 1653. aastal koostatud ülevaates tsaari monopoli ja erakaubanduse keeldu Venemaal.⁸¹ Ta teatab ka, et Novgorodi ja Pihkva alalt teravilja Arhangelskisse ei veeta.

1670-ndate aastate alguse Vene kaubanduse heaks tundjaks oli kahtlemata ka Rootsi aadlik Johann Philip Kilburger, kes 1674. aastal viibis Rootsi saatkonna koosseisus viis ja pool kuud Moskvast.⁸² Tal jätkus sel puhul piisavalt mahti Vene kaubandusega tutvuda ning ilmselt oli tal sellekohane ülesanne ka tuntud Rootsi Abraham Momma-Reenstierna kaubamajalt.⁸³ J. Kilburger loeb teravilja nende kaupade hulka, mida Venemaal on endal, aga mida ta ka ise vajab.⁸⁴ Samuti teatab ta, et varem läks Arhangelskisse igal aastal ligi 10 000 lasti rukist, nisu ja otra (ilmne liialdus — *H. P.*), nüüd aga olla see kaubandus lakanud⁸⁵ ja kogu teravili minevat Venemaa oma vajaduste rahuldamiseks, selle hulgas ka viinaajamiseks.⁸⁶ Ta lisab siiski, et väikestes kogustes veetavat vilja Somi alalt Narva.

J. Kilburgeri sõnade õigsust kinnitavad ka dokumentaalsed andmed. Viljamüümist Rootsi riigile või tema esindajatele sel ajal enam ei esine ning Rootsi kaupmeeste sellekohastele palvetele vastatakse eitavalt. Nii paluvad Rootsi kaupmehed Daniel ja Martin Stewenid (Данилко да Мартино Вилимовы дети Эвены) 12. jaanuaril 1675, et neil

⁷⁸ Sealsamas, lk. 178.

⁷⁹ Sealsamas, lk. 179.

⁸⁰ Brabandist pärinev Johann de Rodes oli nooruses olnud suurkaupmeeste juures teenistuses, 1641.—1646. a. töötas ta Riia Litsentsikojas (Licentkammer), juhtis 1646.—1647. a. Tallinna Naelakoda (Pfundkammer), oli 1649. a. Tallinna sadama prefektiks ja kaubanduslikuks faktoriks. Ajavahemikus 1647—1653 viibis J. de Rodes kolm korda Rootsi saadikuna ja kaubandusliku residendina Venemaal. (Vt. Б. Курц, Донесения Родеса и Архангельско-балтийский вопрос в середине XVII века. «Журнал Министерства Народного Просвещения», т. XXXVIII, март 1912, lk. 14—77.)

⁸¹ J. de Rodes, Bedenken über den russischen Handel im Jahre 1653. Beiträge zur Kenntniss Russland und seiner Geschichte. Ed. G. Ewers und M. v. Engelhardt, I. Dorpat, 1816, lk. 250; vt. ka Б. Г. Курц, Состояние России в 1650—1655 гг. по донесениям Родеса. М., 1914. Чтения в имп. обществе истории и древностей Российских при Московском университете. 1915 г., кн. II. М., 1915, lk. 158 ja 159. Põhiliselt Rodese teose ümberjutustuseks on W. Greiffenhagen, Archangel als Handelskonkurrentin Revels im siebzehnten Jahrhundert. Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, IV. Bd. Reval, 1889.

⁸² Б. Г. Курц, Исследование о Кильбургере и его сочинении о русской торговле третьей четверти XVII века. В кн.: Б. Г. Курц, Сочинение Кильбургера о русской торговле в царствование Алексея Михайловича. Киев, 1915, lk. 11—14.

⁸³ P. Nyström, Mercatura Ruthenica. «Scandia», Bd. X, N. 2, lk. 246.

⁸⁴ J. Ph. Kilburger, Kurzer Unterricht von dem russischen Handel, wie selbiger mit aus- und eingehenden Waaren 1674 durch ganz Russland getrieben worden. «Magazin für die neue Historie und Geographie», angelegt von Anton Friedrich Büsching, III. 1769, lk. 269; vt. ka И. Ф. Кильбургер, Краткое известие о русской торговле как она производилась в 1674 г. вывозимыми и привозимыми товарами по всей России. В кн.: Б. Г. Курц, Сочинение Кильбургера о русской торговле в царствование Алексея Михайловича, lk. 110 ja 111.

⁸⁵ On iseloomulik, et kui XVII sajandi teisel poolel, eriti aga sajandi lõpul, areneb Läänemeri Inglise kaubandus ning Inglise kaupmehed hakkavad Venemaal toodetud kaupu suures ulatuses ka Narva kaudu välja vedama, ei kuulu nende hulka teravili. (Vt. S.-E. Åström, From Stockholm to St. Petersburg. Commercial Factors in the Political Relations between England and Sweden 1675—1700. Studia historica 2, Published by the Finnish Historical Society. Helsinki, 1962, lk. 11—21, 98—105; S.-E. Åström, From Cloth to Iron. The Anglo-Baltic Trade in the Late Seventeenth Century, Part I. The Growth, Structure and Organization of the Trade. Helsingfors, 1963, lk. 55 jm.) Sama kehtib ka XVIII sajandi alguse kohta. (Vt. näit. J. Fr. Chance, George I and the Northern War. London, 1909, lk. 5—9.)

⁸⁶ J. Ph. Kilburger, Kurzer Unterricht von dem Russischen Handel . . . , lk. 269; И. Ф. Кильбургер, Краткое известие о русской торговле . . . , lk. 111.

lubatakse Novgorodis ja Pihkvas, nende manuslinnades ning maakondades osta 500 setvertit vilja.⁸⁷ Seda aga ei lubata, põhjendades keeldumist ikaldusega.⁸⁸

Samal ajal oli keelatud ka Vene kaupmeeste poolt vilja vedamine Rootsi valdustesse. Seda ei lubata teha isegi võlgade katteks. 1675. aasta veebruaris näiteks andis Novgorodi lauäülem (stolnik) ja vojevood vürst M. A. Tšerkasski (Tšerkasskoi) Saadikute Prikaasile saadetud kirjas edasi Novgorodi aadlike, «bojaarilaste» ja possaadiinimeste palve, et neil lubatakse saata vilja Rootsi piiri taha võlgade tasumiseks välismaalastele.⁸⁹ Seda aga ei lubata ning 26. veebruaril 1675 saadetakse Pihkva vojevoodile J. A. Hilkovile tsaari «gramota», milles kästakse vojevoodi kantseleisse kutsuda Pihkva ja tema manuslinnade aadlikud, «bojaarilapsed», possaadi- ja maakondade inimesed ning teatada neile, et nad ei veaks ise ega saadaks Rootsi piiri taha vilja.⁹⁰

Vaatamata neile ja teistele analoogilistele keeldudele, millega vahel on kaasnenu isegi surmanuhtlusega ähvardamine, ei ole vilja väljavedu «Rootsi piiri taha» siiski täielikult lakanud. Tegemist on nimelt salakaubandusega, mis puhuti toimus mõjukate isikute teadmisel ja soosimisel. Võõrnik Semjon Gavrilov kirjutab oma kaebuses, mille ta saatis 1685. aastal Novgorodist, et tselovalnik Nikita Trofimov Luuga jõe tollivalta juurest teatanud talle, et somilased vennad P. G. ja F. J. Purikov olevat viinud Rootsi piiri taha 230 koormat rukist.⁹¹ Neil somilastel olevat Rootsi valdustesse viimiseks olnud koguni 500 koormat rukist kokku ostetud. Vilja üle piiri viimisel olevat neid saatnud vojevood vürst Fjodor Semjonovitš Urussovi inimene Ivan (Ivaška) Baklanov, mille tõttu tselovalnik polevat julgenud seda vilja kinni pidada ega ka sellest rääkida. Ka mitmesugused teised inimesed vedavat vilja Rootsi piiri taha, kuid tselovalnikud ei julgevat sellest kõnelda. Tollivaldade juurde pandavat vaeseid ja võlgades inimesi, kes võtvat altkäemaksu ja kelle tegevus S. Gavrilovi sõnade järgi toovad tolliametile suurt kahju.

Kuigi kaebuses märgitud viljakogus võib olla liialdatud, on antud juhul siiski tegemist tsaari korralduse suurejoonelise rikkumisega, mille taga seisis koguni vojevood. Sel puhul järgnes tsaari karm ukaas, millega Novgorodi vojevoodil M. J. Tšerkasskil kästi võõrniku S. Gavrilovi nimekirja järgi kinni võtta vojevood F. S. Urussov, «tema inimesed» ja igasugused teised inimesed (всякие чинов людей), kes on maakondades vilja kokku ostnud ja Rootsi piiri taha saatnud, vooimehed, kes seda vilja vedasid, ning streletsid, kes tol korral valtade juures valves olid.⁹² Nende süüteo asjus kästakse korraldada range juurdlus, kasutades ka piinamist.

Kõnesolev juhtum oli küllaltki ulatuslik ja sellesse oli segatud väga palju, sealhulgas silmapaistva positsiooniga inimesi. Võib oletada, et vilja väljaveo keeldu rikuti ka väikemas ulatuses, ostes ära tselovalnikuid ja valdaste juures valves olevaid streletse. Vaevalt aga said sel teel üle piiri saadetavad viljakogused olla kuigi suured. Nagu J. Kilburger otseselt märgib, viidi see vili eeskätt Narva. Kaugematesse sadamatesse võisid sattuda ilmselt vaid väiksemad juhuslikud kogused. Tallinna viljakaubanduse ulatust⁹³ arvestades võib väita, et kuigi mõned juhuslikud kogused Vene vilja ehk siiagi jõudsid, ei avaldanud nad tema viljakaubandusele olulist mõju.

Samal ajal on andmeid selle kohta, et XVII sajandi teisel poolel on toimunud vilja sissevedu Venemaale Rootsi valdustest Baltikumis, eriti neil aastail, kui Venemaal vili ikaldus. Nii kirjutab Pihkva vojevood ja okolnitši vürst Danilo Stepanovitš Gagin 6. aprillil 1670 tsaarile, et Rootsi piiri tagant saabuvad välismaalased viljaga ning et ka Pihkva possaadiinimesed ja endised ivangorodlased⁹⁴ toovad igasugust vilja Rootsi val-

⁸⁷ ЦГАДА, ф. 96, 1675 г., стб. 1, л. 2; vt. ka sealsamas, raamat 98, l. 11—13.

⁸⁸ Sealsamas, raamat 98, l. 15.

⁸⁹ Sealsamas, l. 19.

⁹⁰ Sealsamas, l. 21—23.

⁹¹ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 463.

⁹² Sealsamas, lk. 464.

⁹³ A. Soom, Der baltische Getreidehandel, lk. 286—293.

⁹⁴ Pärast Narva võistleja Ivangorodi privileegide annuleerimist ja linna likvideerimist 1649. a. (vt. A. Soom, Ivangorod als selbständige Stadt 1617—1649. Opetatud

dustest Pihkvasse müügile.⁹⁵ Kõik nad kaebavad aga, et tolliülem võtab sellelt ikalduse puhul sissetoodud viljalt täit tolli. Tolliülem omakorda palub, et sellelt viljalt lubatakse täit tolli võtta.⁹⁶ Sama aasta 17. mail saadetakse Pihkva vojevoodile selles küsimuses tsaari «gramota», milles kästakse pihkvalastelt Rootsi piiri tagant toodud vilja pealt tolli võtta, kui nad toovad seda müügiks, ja mitte võtta, kui nad toovad seda oma tarbeks.⁹⁷ Analoogiline korraldus anti ka Novgorodi vojevoodile.⁹⁸

Viljavedu ikaldusaastail Rootsi valdustest Venemaale märgivad ka mitmed Rootsi kaupmehed, kui nad taotlevad luba vilja ostmiseks Venemaalt. Paludes 1675. aastal tsaarilt luba vilja ostmiseks, kriipsutavad Daniel ja Martin Stewen alla, et kui möödunud aastatel oli Novgorodi ja Pihkva alal ikaldus, siis saatnud nad sinna vilja müügile, samuti käinud tsaari alamad Rootsi aladelt vilja ostmas.⁹⁹ Sama meenutas 22. aprillil 1675 ka Tallinna kaupmees Christopher Kochen, kes tagajärjetult palus luba Pihkvasst vilja osta.¹⁰⁰

Et seletused viljaveost Baltimailt Venemaale XVII sajandi teisel poolel on paikapidavad, selgub ka Vene talupoegade korduvatest kaebustest Novgorodi ja Pihkva vojevoodidele rõõvlite peale, kes neid rünnanud siis, kui nad käinud Rootsi alal vilja ostmas. Niisuguse kaebusega näiteks esinevad 5. mail 1672 Novgorodi vojevoodi kantseleis Rakomi küla talupojad eesotsas Fjodor (Fedka) Omossovi, Jakov (Jakuška) Timofejevi ja teistega, kes 1671. aastal käisid Narvas vilja ostmas.¹⁰¹ Samal aastal on Narvas käinud vilja ostmas ka teine grupp, 16 sama küla talupoega eesotsas Kuzma (Kozemka) Vassiljevi ja Kuzma (Kozemka) Lukiniga.¹⁰² 1670. aastal käis Narvas kaeru ostmas Trjakovi küla talupoeg Anton (Ontoško) Dementjev.¹⁰³ Analoogilisi teateid esineb Vene talupoegade kaebustes rohkesti.

XVII sajandi teistest poolest on andmeid selle kohta, et Baltimaade mõisatest on Venemaale vilja müüdnud. Nii näiteks müüdi 1669. aastal Kastre mõisast Pihkvasse 325 tündrit rukist.¹⁰⁴ Sinnasamasse on samal aastal müüdnud Ahja mõisa kogu müügiks minev rukis, kokku 866 tündrit.¹⁰⁵ Mõlemal juhul moodustab Pihkvasse müüdnud vili silmapaistvalt suure osa nende mõisate kogu viljasaagist.

Kuna tegemist on naabruses asuvate aladega, mille looduslikud tingimused olid põhiliselt sarnased, siis langesid ikaldusaastad nii Venemaale kui ka siinsetes Rootsi valdustes sageli kokku. Selline olukord oli ilmselt 1695.—1697. aastal, millal ikaldus ja näljahäda peale Eesti- ja Liivimaa haarasid ka Ingerimaa ja Loode-Venemaa, isegi Soome, Põhja-Rootsi, Norra ja mõned teisedki alad.¹⁰⁶ Nendel aastatel püüti nii Venemaa kui ka Rootsi poolt igati takistada vilja vedu üle piiri ning korraldakse seepärast vilja väljaveo keelde. Nii meenutatakse 9. jaanuaril 1695 Saadikute Prikaasist Novgorodist saadetud kirjas vilja väljaveo keeldu 24. veebruarist 1675¹⁰⁷ ning kästakse välismaalastele vilja mitte müüa ja mitte lasta neil seda Venemaalt välja vedada. Kui aga novgorodlased või pihkvalased Rootsi alale sõidavad, ei tohi nad vilja kaasa viia. Nagu teatab Liivimaa kuberner Erik Soop Liivimaa kindralkubernerile Erik Dahlbergile 4. novembril 1697, on venelaste poolt piirile välja pandud vahid vilja väljaveo takista-

Eesti Seltsi aastaraamat, 1935. Tartu, 1937, lk. 281—284) asus suur osa Ivangorodi kaupmehi Narva kõrval ka Pihkvasse.

⁹⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 98, л. 9 ja 10.

⁹⁶ Sealsamas, l. 11.

⁹⁷ Sealsamas, l. 11 p. ja 12.

⁹⁸ Sealsamas, 1675 r., стб. 1, л. 4.

⁹⁹ Sealsamas, кн. 98, л. 12 ja 13.

¹⁰⁰ Sealsamas, 1675 r., стб. 1, л. 58.

¹⁰¹ Sealsamas, кн. 85, л. 11 ja 11 p.

¹⁰² Sealsamas, l. 12.

¹⁰³ Sealsamas, l. 13 p.

¹⁰⁴ RAKA, f. 2062, nim. 1, s.-ü. 149, l. 3. Lahke osutamise eest sellele ja järgnevalt viidatud säilitusüksusele võlgneb autor tänu H. Ligile.

¹⁰⁵ RAKA, f. 2062, nim. 1, s.-ü. 148, l. 2.

¹⁰⁶ O. Liiv, Suur näljaaeg Eestis 1695—1697. Lisa: Valimik dokumente suurest näljaajast. Tartu—Tallinn, 1938, lk. 26.

¹⁰⁷ ЦГАДА, ф. 96, 1695 r., стб. 1, л. 1 ja 2.

miseks.¹⁰⁸ Ka Liivimaa kindralkuberner Erik Dahlberg kordab käsku vilja väljaveo keelu kohta Venemaale.¹⁰⁹

Need vastastikused keelud kõnelevad ka vilja vastastikuse sisse- ja väljaveo olemasolust. Eriti on see toimunud talupoegade pideva piirikaubanduse näol, kuna Vene-Rootsi piir ei olnud otsustavaks tõkkeks mõlema poole talupoegade vastastikusele läbikäimisele. Sageli käisid Vene talupojad üle piiri ka veskil ja hooajatöödel.

Kokku võttes näeme, et XVII sajandil toimus Vene-Rootsi viljakaubandus eelkõige suurte riiklike ostude näol, milleks Rootsile anti luba 1) Kolmekümneaastase sõja ajal aastail 1628—1633 ning 2) 1649. aastal ja 1650-ndate aastate algul seoses 1649. aasta Vene-Rootsi lepinguga. Odava vilja müük neil aastatel Venemaalt oli Rootsile suureks soodustuseks. Kuna see vili veeti aga välja Arhangeliski kaudu, ei mõjutanud ta Baltimaadest väljaveetava vilja koguseid. Erandiks on sajandi keskel üksikute kaupmeeste viljaostud tsaari loal, kusjuures väljaveetav vili läks Narva. Alates sajandi 50-ndate aastate keskpaigast ei esine enam riiklikke viljaoste Venemaalt ning vilja vedu Venemaalt Baltimaale toimub vaid salakaubanduse näol piiratud ulatuses. Teatud osa võis sel teel Baltimaale veetud viljal olla Narva kaubanduses, kuid ta ei saanud oluliselt mõjutada Tallinnast väljaveetavaid viljakoguseid. Samal ajal võib märgata tendentsi vedada vilja ka Baltimailt Venemaale. See muutub aga ulatuslikuks ja süstemaatiliseks alles XVIII sajandil, pärast Eesti ala ühendamist Venemaaga.

Tartu Riiklik Olikool

Saabus toimetusse
30. XII 1964

X. ПИИРИМЯЭ

О РУССКО-ШВЕДСКОЙ ТОРГОВЛЕ ХЛЕБОМ В XVII ВЕКЕ

Резюме

Среди многочисленных и сложных проблем прибалтийской торговли одной из наиболее изученных является, несомненно, проблема торговли хлебом. Однако ряд вопросов остается недостаточно исследованным: вывозили ли в XVII в. хлеб только из России в Прибалтику и через здешние порты дальше в Западную Европу или же торговля хлебом происходила и в обратном направлении; каков объем этой торговли; через какие порты шла русско-шведская хлебная торговля и т. д. В статье приведены некоторые дополнительные данные по этим вопросам, которые в известной степени могут содействовать изучению некоторых проблем аграрной истории (особенно: объем вывоза зерна из Эстляндии и Лифляндии, количество продукции зерна, товарность мызного и крестьянского хозяйств). В качестве основного источника использованы переписка и другие документальные материалы Посольского приказа России, находящиеся в Центральном государственном архиве древних актов (ЦГАДА).

Так как торговля хлебом в России была монополией царя, т. е. и государства, русско-шведская хлебная торговля в XVII веке могла осуществляться лишь путем больших государственных покупок. На это Швеция получила разрешение: 1) во время Тридцатилетней войны в 1628—1633 гг. и 2) в 1649 г. и в начале 1650-х гг. в связи с русско-шведским договором, заключенным в Стокгольме в 1649 г. Покупка дешевого хлеба в России давала Швеции большие экономические преимущества. Поскольку покупаемое Швецией зерно вывозилось через Архангельск, его вывоз не влиял на количество зерна, вывозимого из Прибалтики. Исключение составляли отдельные покупки немногих купцов по специальным разрешениям царя. Покупаемое ими зерно вывозилось в Нарву. С середины 50-х гг. XVII в. Русское государство полностью прекратило продажу хлеба и в связи с этим ввоз хлеба из России в Прибалтику мог происходить лишь путем контрабанды и в незначительном объеме.

¹⁰⁸ O. Liiv, Suur näljaaeg Eestis, lk. 175 ja 176.

¹⁰⁹ O. Liiv, Die wirtschaftliche Lage...., lk. 173 ja 174.

Зерно, привозимое таким образом в Прибалтику, могло играть некоторую роль лишь в нарвской торговле, но отнюдь не влияло на вывоз зерна из Таллина. В то же время уже можно заметить обратную тенденцию — вывоз хлеба из Прибалтики в Россию становится значительным и систематическим в XVIII в., после присоединения Эстонии к России.

*Тартуский государственный
университет*

Поступила в редакцию
30/XII 1964

H. PIIRIMÄE

ZUM GETREIDEHANDEL ZWISCHEN RUSSLAND UND SCHWEDEN IM 17. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Unter den zahlreichen und verwickelten Handelsproblemen der baltischen Länder im 17. Jahrhundert gehört der Getreidehandel zweifelsohne zu den besterforschten. Jedoch fehlt innerhalb dieses Fragenkreises bisher Klarheit, ob im 17. Jahrhundert lediglich russisches Getreide übers Baltikum nach Westeuropa befördert wurde, oder ob der Handel auch in umgekehrter Richtung verlief, wie gross die Getreidemengen waren, über welche Wege sich der russisch-schwedische Getreidehandel vollzog usw. Zu diesen Fragen liefert der vorliegende Beitrag einige Angaben, die übrigens bei der Lösung mancher agrargeschichtlicher Probleme als Anhaltspunkte dienen können (bes. die Höhe der Getreideausfuhr Est- und Livlands, die Gesamterzeugung an Getreide, die Warenproduktion der Guts- und Bauernwirtschaften). Der Beitrag benutzt als Quellenmaterialien vor allem den Briefwechsel des Prikas der Abgeordneten Russlands sowie andere Archivalien des Zentralen Staatsarchivs Alter Akten der UdSSR.

Da der Getreidehandel in Russland ein Monopol des Zaren, d. h. auch des Staates war, wickelte sich das Geschäft während des 17. Jahrhunderts hauptsächlich in Form grosser staatlicher Verkäufe an Schweden ab, und zwar: 1) während des Dreissigjährigen Krieges in den Jahren 1628—1633 und 2) 1649 sowie zu Beginn der 50er Jahre auf Grund des 1649 abgeschlossenen russisch-schwedischen Vertrages. Der Ankauf billigen russischen Getreides war Schweden in wirtschaftlicher Hinsicht sehr günstig. Da jedoch die Ausfuhr dieses Getreides über Archangelsk erfolgte, übte sie auf die Höhe des Exports der baltischen Länder keinen Einfluss aus. Eine Ausnahme bilden um die Mitte des Jahrhunderts Getreidekäufe einzelner Händler auf Grund entsprechender Erlaubnisse des Zaren, wobei das Exportgetreide nach Narva ging. Seit der Mitte der 50er Jahre gibt es keine staatlichen Getreidekäufe aus Russland mehr; in die baltischen Länder gelangte russisches Getreide in beschränktem Umfang lediglich auf Schleichhandelswegen. Eine gewisse Rolle konnte das auf diese Weise ins Baltikum kommende Getreide im Handel der Stadt Narva spielen, doch konnte es die Ausfuhrmenge Tallinns nicht beeinflussen. Gleichzeitig macht sich die Tendenz zur Ausfuhr von Getreide aus dem Baltikum nach Russland bemerkbar, besonders im 18. Jahrhundert nach der Angliederung der estnischen Gebiete an Russland.

Tartuer Staatliche Universität

Eingegangen
am 30. Dez. 1964